

Радомир КОНСТАНТИНОВИЋ

НЕИЗРЕЦИВО БЕЗМЕРЈЕ СВЕТА*

По смрти Мирка Бањевића (скочио је са прозора болнице *Драгиша Мишовић*, у Београду, у нервном растројству, у страху од неизлечиве болести, и зазирући пре тога од свих око себе, у најдубљем усамљењу), и они који га нису знали имали су прилике да му се загледају у очи, на фотографијама у новинама: очи благородности каква је ванредно ретка, али и очи неке понорности, некаквог *бездана* који као да му је залеђивао и замрачивао поглед.

У оку Бањевићевом смењивала се нежност, која је ишла до устрептале болећивости, и празнина, понорно мрачна: Бањевићева поезија, испевана по народски, од крика до јецаја, од поклича до бугарења (за многе своје стихове тврдио је, сам, да их је чуо као у сну, и као у бунилу), између клетве и псовке, али детињски наивне, првородне, готово божјачке, јуродиве, и ове хуке празнине, овога хујања бездана у коме као да једино још је нека неименљива, неизрецива коб. Нешто праисконско било је, и остало, у томе сусрету благородности са мрачно-подземним, па ваљда реч *праисконали*, коју је Бањевић за себе самога, стихом, рекао, и није случајно склизнула низ његову усну. Он је био и остао најизворнији праисконац поезије од 1930. до најновијег времена, као некакав први човек залутао (забуном историје?) ту међу нас, и увек озарен, – чак и онда када је писао стихове промашене (а оставио их је, иза себе, читаву једну хрпу), – страшним и задивљујућим (задивљујуће-заstraшујућим) светлостима првога дана. Диспропорционираних покрета, неумерен, и као у

* Пјесништво Мирка Бањевића не може се замислити ако код његовог цјеловитог тумачења не бисмо имали у виду култну студију Радомира Константиновића, објављену у књизи „Биће и језик”.

Због тога је организациони одбор Скупа одлучио да је уврсти у издање посвећено овом значајном црногорском књижевном ствараоцу, чију стогодишњицу рођења (1905-2005) обиљежавамо овим научним скупом.

некаквој непрестаној (неискоренљивој?) сметености, он је остајао у најдубљој муци израза. Ломио се са речима и кроз речи, као да их први изговара. У његовоме језику има дилувијалне снаге и неспретности првине; у његовоме црногорском, изворном народском говору који као да ће свакога часа да склизне у десетерац, и који је ментално десетерачки иако је стихован по другој слогомерју, има затамњености и тешкоће речи која као да је отимана од пустиње, нешто исконско, нека обилност и сила које, међутим, не успевају да дођу до технике артикулације.

Проблем артикулације остајао је његов суштаствени проблем, пратема сваке његове теме и прапитање сваког његовог питања. Ум његове поезије увек као да је упаничен, и нечим *згранут*, на међи изговорљивог и неизговорљивог, као у првој његовој збирци песама *Побуне ума* (штампаној у Никшићу, код Браће *Каваја*, 1930), и као у најзначајнијим песмама две последње његове збирке, *До искапи* (*Нолит*, Београд 1964), и *Рожданици* (*Обод*, Цетиње 1968). Најбитнији, суштаствени Бањевић, – онај незаменљиви, – у томе је раздору и цепању између језичког и ванјезичког, у тој упаниченој побуну ума усред неизрецивог. Истина, не много после збирке *Побуне ума*, Мирко Бањевић је покушавао да се искаже као песник потпуне артикулације, укључујући се у револуционарну мисао покрета социјалне литературе. Песме које је писао као песник социјалне инспирације, између 1933. и 1941,¹ значе *артикулисану* побуну Мирка Бањевића. Ове песме о угљарима, о јамама рудника *Какањ*, о оцу проклетом да узалуд отима живот од камена, о шумама које трговци уништавају, налазе се бескрајно далеко од његових грчевитих и тамних побуна ума, али у њима нема ни приближно оне подземне снаге која се наслутила на неким страницама вишеструко неартикулисане поезије његове прве збирке, али кроз коју као да проговара, речју исконског црногорског говора брђанина са камена, бездан архаичности, чија фраза је суштински десетерачка иако није у десетерцу. Ако нема никакве сумње да је Бањевић, који је у епохи збирке *Побуне ума*, стижао до на сами праг заумља („*манитости*”), у доба социјалне своје поезије изашао из тамности неартикулисаног света на чистину артикулације прожете убеђењем у апсолутну ње-

¹ Године 1933. припремио је збирку *На освету*, која је требало да изађе у Никшићу (с предговором Јована Поповића), али је била забрањена пре штампања; неке стихове из ове збирке штампао је Бањевић у својој илегалној збирци *Огњена јутра* (Параћин. 1940). под псеудонимом Мирко Митров. Објавио је до рата, као песник социјалне поезије, и збирку *Шуме* (прво издање у Никшићу 1938, друго у Београду 1939). Избор из своје предратне поезије, заједно с песмама писаним у рату, од 1942. до 1944. и после рата (до 1949) штампао је у збирци *Земља на камену*, изд. *Просвета*, Београд 1950. (У овај избор није унео ниједну песму из збирке *Побуне ума*.)

ну прецизност и моћ, – тако да епоха социјалне поезије Бањевићеве, ако се упореди са епохом поезије *Побуне ума*, делује као израз његовога изласка из шуме Ноћи на пропланак савршене чистоте, – не може бити никакве сумње да је његов стих ту изгубио своју дубину и снагу подземнога, тамнога звучања. Несумњиво, „побуне ума” дозивале су излазак на ову чистину: сва поезија, којом су оне зрачиле, чак и онда када је аутентична *махнитост* била тешко извитоперавана глумом, па и извесним култом лудила (у стилу боемско-ноћничког романтизма и често рђаво схваћеног Ујевића), дело је жудње за изласком из неартикулисаности правцем ка артикулацији. Социјална поезија Бањевића, којој претходе ове његове „побуне ума”, јесте *артикулација* ових побуна, и то пре свега као излазак из тамног света праисконства, из тамнине („тмуше”) искона и примитивизма, тако да су побуне ума, па и *махнитости* овога песника, као и у поезији неких других црногорских песника његовога нараштаја (чије искуство архаичности бездана је неупоредиво мање), увод у његову револуционарно артикулисану побуну против света.² Али, социјална пое-

² У „побунама ума” Бањевићевим, које као да доиста дозивају опасност заумља, има и „литературе”, и то у стилу кафанско-боемског отпадништва који је, не једном, извитоперавао изворност његовога доживљаја, визије и стиха, приближавајући га опасно „фантазије маршалу” Штедимлији (Савићу Марковићу). Овај је, у збирци *Руб јаве*, штампаној 1929. у Параћину (годину дана пре Бањевићевих *Побуна ума*), дозивао заумље као спас од „јаве”: „У јави откровење?! / То је срамно бјегство у спасење”. Ту је Бањевић постајао жртва барока псеудо-гонгористичке маште која, заверена „екстраваганцији”, жели да изазове што јачи утисак у читаоцу, али налази само усињености.

Међутим, та „литература” лудила није уништавала суштинску аутентичност његове поезије бездана из ове епохе. Осим тога, кроз њу се продужавао онај исти *отпор постојећем свету*, који ће се, у стилу боемскога ноћништва, јављати и у поезији неких других црногорских песника, Бањевићевих исписника. Није тешко у Бањевићевим стиховима, у којима овај стил ликује над поезијом: „Вечерас... кад сам се враћао с ума, / гдје сам расипао страсти”, наслутити одјек стиха „Ја сам ноћас сишао с ума” *Ђорђа Лопичића*, песника који се, иначе, својом неупоредиво „књижевнијом” фразом, у после-експресионистичком стилу, потпуно одвајао и од Бањевићеве тамне подземности и од оваквих усамљености којима ју је он оптерећивао у духу „фантазије маршала”: „Прогнаше ме из града, / Мене лудака и скитача старог. / И сада јаучем са брега. / Јер ја сам ноћу луд / Од свега што ме боли. / – / Под брегом спава шума. / Дубоко као трудна жена кад дише” (*Ван града. Гајрет*, 1928. год. IX бр. 2). Такође ту није тешко наслутити и близину *Радослава Љумовића*, који је покушавао да се братими са „црним ђаволом”, окрећући се против „светиња” постојећег света: „црни ђаволе, брате мој / ... / разарај светиње, гаси дневне луче, / и ја сам с тобом, ниси сам” и који је, у истоме духу негације постојећег, оглашавао да је кужан: „Оставите ме овде сама! / Немојте ићи / Мојим улицама, / Нити ми близу прићи! / – / Кужан сам: бежите с пута – / Реците свакоме нек ме

се клони / За ова два минута / док исцељења час зазвони” (у песми *Кужан сам*, у јединој Љумовићевој збирци, *Сутонски одбљесци*, објављеној у Никшићу 1925).

Сви ови песници ишли су у отпадништво од постојећег света кроз покушаје отпадништва од „ума” и „јаве”. Ма колико да у њиховим песмама бојског отпадништва има, често, „литературе”, суштина тог одметништва била је аутентична: њену аутентичност потврдиће *историја* ових песника који су, као Бањевић, веома брзо покушали да артикулишу своју побуну у оквирима социјалне литературе али, не мање, и револуционарне акције.

Отуда је, уосталом, Ђорђе Лопичић, који се у ово доба све изразитије окретао револуционарној акцији (...уметност треба да излази из душе народа, па да је за народ, јер она не сме бити за одређени број, већ да је општа”, – *Размишљање о уметности; Младост*, Загреб 1928. год. VII, бр. 4). прихватио, уза све оградe, Бањевићеве *Побуне ума*, пишући да је „његово тамно певање (...) очајни трзај срца кроз побуњени ум. Има ту ироније живота и нечега што је тешко, очајно, лудо, што убија, мучи и делује суморно и не сасвим обично”, али дозирајући „сређивање” и очекујући „кристализације” Мирка Бањевића. Он је осетио да до тих „кристализација” мора доћи; ако у Бањевићевим *Побунама ума* проговара душа архаичности, ако у њима, ван сваке сумње, има примитивизма брђанина који се тешко прилагођава новим облицима живота, тај његов примитивизам јесте *примитивизам* „праисконца” у *свету капитала*, отворена могућност за свакаква губљења али, не мање, и за „кристализацију”, правцем револуционарне акције, кроз сукоб са друштвом. Мирко Бањевић, који прихвата револуционарну акцију, јесте црногорски студент који гладује на београдским улицама, син црногорског сељака и рудара; али он је, истовремено, и овај „праисконац” и *потомак гуслара* који више не гусли али у чијем духу и слуху је остала јека од гусала и чија *неприлагодљивост јесте, такође, претпоставка његовога револуционарног опредељења*. У његовом праисконству потомка гуслара има нечега хајдучког, што ће неумитно да одведе у сукоб са постојећим друштвом. али и у револуцију: није ни најмање случајно што ће ова мукла јека од гусала, која се не једном наслућује из сталног ритма и речи његових *Побуна ума*, да пробије из ове муклости и огласи се, пуним гласом, на Сутјесци.

Није такође случајно ни то што је Штедимлија, који је, на путу ка фашизму, преко идеологије Црне Горе као „Црвене Хрватске” Секуле Дрљевића (*Црна Гора у Југославији*, са предговором др Секуле Дрљевића, Загреб 1936; *Црвена Хрватска, Сплит* 1937; *Основи црногорског национализма*, Сплит 1937), – и покушавајући најпре да се од „маршала фантазије” прикаже као „маршал” социјалне литературе и дијалектичког материјализма (*Симуланти у социјалној литератури*, Загреб 1932; *Скидање маске*, Загреб 1932; *Антикрлежијанци или како се код нас пишу „марксистичке” критике*, Крагујевац 1933; *Мистификатори ликвидирају умјетност*, Загреб 1934). – револуционарну мисао и акцију црногорских песника свог нараштаја покушао да објасни њиховим „гусларским пореклом”. Одричући се од свега што је дотле радио („Ако је потребно, ја се и формално, врло радо, овдје јавно одричем тога свог рада”, – *Скидање маске*), он се позивао на Тина Ујевића. који је у памфлету *Недјела малољетних (Издања Нове књижевне ревије „Мл. Босна”*, Сарајево 1931) писао о нараштају побуњеника тридесетих година:

зија значила је за Мирка Бањевића, управо као ова артикулација побуне, не само побуну против „побуна ума” или побуну против архаичности, него и побуну против поетске снаге коју је он налазио у тим побунама и у тој архаичности: она је значила одрицање од понорне снаге његовога дотадашњег тамног и увек као сметеног (као злим силама опчињеног) језика. Императив револуције огласио се, и у Бањевићу, као императив негације примитивизма, у отпору конзерватизму псеудо-десетерачке психологије; то је *прогресивистички рационализам* који одбија сваку арха-

„они вичу о идеалу и новом друштву, а права им је светиња: нерад, сексус, новац”, говорећи да је „бунтовност” младих црногорских песника „била (...) намјештена и срачуната на користан исход. Јер као безвриједни за друштво и средину, надали су се да ће протестима, уколико не фасцинирају, заварати, завести, и заплашити друге да би од њих што више ‘испумпали’. Таква им је била и социјална поезија. Она је била социјалана само у колико ју је стварао један социјално болестан елеменат” (*Скидање маске*). Али, за њега је то пре свега „*потомство гуслара*”: „...цијело ово потомство гуслара, аутора народне епске поезије, само собом је дошло у сукоб са друштвом. (...) Од својих предака, гуслара, задржали су се смисао о духовном аристократизму, индивидуалистичко гледање на свијет, љубав за поезију и начело: ‘Без поретка најбоља наука’, (такође у брошури *Скидање маске*). Касније, као *усташки идеолог*, он ће ово потомство гуслара да прикаже као „чимбеник нереда и несигурности”: „Кад говоримо о балканском човјеку мислимо на оног човјека на еуропском југоистоку, који се стољећима испољавао особинама, којих нема еуропски, просвијећен и културан човјек. Душа тог балканског човјека прожета је сва хајдучким особинама и заноси се хајдучијом као узором јунаштва и човјечности. Што је Балкан увијек извор нереда у Еуроци и што је држао на опрезу цио културни свијет долази отуда што је балкански човјек био хајдук по свим главнијим својим особинама и што је успијевао долазити до таквога изражаја, да су од његове воље и његова рада зависиле не само судбина појединих народа и држава еуропског југоистока, него и мир циеле Еуроци” (*Партизани о себи, изворни документи о политичком подриетлу партизана и о њиховом пребацивању из иноземствана на подручје Независне државе Хрватске*, Загреб 1944, прво поглавље: *Колиевка Хајдучије*, стр. 19-20); „Код ових хајдука и насилника, код појединих номадских банди средишњег балканског горја, менталитет људи који су стољећима живјели од пљачке и насиља и који су свуда били чимбеник нереда и несигурности, проговорили су у садањим одметницима. То је задњи трзај једног организма, који долази у сукоб са уљудбом и културом новог човјека, који се не жели посветити раду и реду и који покушава остати на истој разини на којој се налази у посљедњих петсто и више година. Тај номадско-пљачкашки организам људи без праве народности и неодређене расне припадности задахнут је и прожет духом и менталитетом партизанства, под којим се именом његови носиоци с поносом појављују изписујући га на својим крвљу обојеним црвеним заставама” (исто, стр. 26-27). Једном речју, „кад читамо савремене писце, који приповиједају како је дигнут устанак у Шумадији 1804. добијамо дојам како да је то управо рецепт, по којем је дигнут устанак у истом крају и у сусједним областима и 1941” (исто, стр. 18).

ичност као јемство регресивности, али који, у поетској стварности овога аутентичног, непрегорелог „праисконца” Мирка Бањевића, није ништа друго него одбијање самога Бањевића, или социјална артикулација његове побуне као слабљење његове песничке снаге. То је Бањевић који неће да буде архаичан и примитиван, Бањевић који је могао да потпише, од речи до речи, реченице из првога броја никшићког часописа *Развршија* (јануар-фебруар 1932), којима се тражи „...једно далекосежније гледање напријед, један садржајнији пресјек самих себе. *Доста нам је историје*. Ако већ ништа из ње нијесмо могли научити, нека наши напори остану бар као оправдање садашњости, као једно прегалаштво савјести и снаге за својим унутрашњим и спољашњим ослобођењем”.³ Али ово „Доста

³ Уводник за први број *Развршија* написао је Ђуза Радовић, Велибор Глигорић, говорећи о овом часопису у *Времену* (1. марта 1932), писао је да „његов идејни план није јасан, мада показује своју оријентацију, јер је у основи пресечен двома супротним смерницама, задржавањем у традиционалном епископском осећању своје кршевите и горштакче земље, и широм социјалном активношћу. Усред сликовитих социјално-економских обележења појављује се Његош као епископска светиња, која поезијом родне груде замути појмове и препречи излаз у данашњу стварност”. Ђорђе Лопичић је, 1933 (у чланку *Недовршени књижевни замах у Црној Гори; Глас Црне Горе*), писао да „*Развршије* представља озбиљнији покушај окупљања напредних снага, али је и у њему било неко чудно друштво, било је људи с којима ни тада нијесмо били једно, а данас још мање”. Он је критиковао и став „Доста нам је историје”: „У *Развршију* смо тражили ‘једну књижевност која ће бити стварна’, али не знајући вриједност позитивних традиција, говорили смо да нам је доста ‘историје’ и да ‘из ње нијесмо ништа научили’, а стварно нијесмо знали да уочимо велике законе друштвеног развитка”.

Али, ово „Доста нам је историје” није само израз неразумевања „позитивних традиција” и одсуства разумевања „закона друштвеног развитка”, него је и израз (можда и неумитни?) сукоба тадашњег младог нараштаја црногорских интелектуалаца са изванредно моћним црногорским традиционализмом. Неразумевање „позитивних традиција” је ту, можда, и фатални израз моћи традиционализма, псеудо-романтичарског, „десетерачког”. То је *радикалистичка* побуна која је формално, пореклом из пролеткултовских идеја *Нове литературе* (часописа који је био *стожер* читаве социјалне литературе и свих њених гласила, па и краткотрајног никшићког *Развршија*, који је полиција забранила после трећег броја), а која је стварно „*негативни*” израз *традиционализма* у *Црној Гори*, *покушај радикалистичког његовог негирања*, онај исти који ће доћи до израза у више махова, између осталог и у алманаху средњошколаца. *На крчидби* (Подгорица 1932). у чланку Владимира Милића, и то у знаку императива формирања црногорске књижевности: „Формирање црногорске књижевности долази као последица културно-историјског и економско-социјалног развитка. Она долази да искоријени основ божанских и мистичних сила у склопу етничко-епских и религијско-легендарних мајсторија. Живот у правом значењу остао је потпуно прикривен и застрт велом

нам је историје”, у Бањевићевом најприснијем доживљају, значи Бањевићево *доста ми је* „праисконца” Бањевића, а ово „далекосежније гледано напријед” исказаће се у *његовој поезији* (и ако се проматра у односу на збирку *Побуне ума* и на његову каснију поезију, пре свега у збирци *До искапи* и у неким песмама књиге *Рожданици*, које продубљују основни садржај *Побуна ума*), као „гледање унатраг”: ако ту има, у овој артикулацији побуне, разбистравања мисли и речи правцем недвосмислено веће књижевне писмености, та писменост не само што не носи ни издалека, у себи ону продорну снагу која се, повремено, јавља у *Побунама ума*, него носи и моделе здраво-разумскога рационализма историјски преживеле грађанске поезије у чијој јасној речи и ставу умире сваки аутентичнији пламен бића и речи.

Он је певао ту црногорским рударима, али не битним *њиховим* (и својим) језиком; он је певао платану који је његов отац засадио усред крша, али не језиком тога истог крша: „Брда ће се родити у далека добра, (доносећи мирис новог, сочног руја, – / мој снажни платан изнад твога гроба / неће скршити ни бура ни олуја)”.⁴ Он је одјекнуо на крвопролића на Белведеру, у песми *Белведер* (1936), али у стиховима: „Усред дивљине мрака / усред тамнине ноћи / прегршћу рујнога зрака / овај народ је горио. / – / Пред његовом моћи, / чврстом ко камен станац / пуцао је тирански ланац” нема горења и говорења тога његовог народа, као што у строфи: „Скадарско Језеро – модра зјеница вида, / гдје згуснута се огледају наша страдања, / са голомрког крша и трошних подзида / у тебе ронимо своја страдања”,⁵ нема бића речи ни овога крша ни језера ни страдања.

То је враћање утилитарној декларативности ране, и већ увелико превазиђене, грађанске епохе, велико песничко „унатраг” у односу на вишеслојно-тамни израз непрегореле архаичности *Побуна ума* која се исказивала, објективно, и покретом крајње изворним, као „далекосежно гледање унапријед”, као *проговарање духа нове поезије времена*, као *поетска будућност*. Стихови револуционарног буђења, из песме *Ми смо умали*:⁶

мрачних растрзања. Сав импулс историјског збивања прекинут је у служби којекаквих монструозности”. (У истом алманаху В. Милић објавио је и песму *Горске кише*: „К небу издигнутих руку и погледом молбе / Стари главари о прошлој срећи сновијају. / Одличја им на прсима, спрам срца, / Што жуде крв сиромаша. / Сами су. Не прате их више, / У легендама, слави и сили згурили се. / Горске и плахе смртно их туку кише”).

⁴ У песми *Платан*.

⁵ У песми *Скадарско језеро*

⁶ Одломак из поеме *Обрачун*, објављене у збирци *Огњена јутра*.

Горка је повијест к'о уједи гује
у нашем животном откровењу,
ал' носимо моћ челичне отпорности
што у нашим костима данује.
Избушили смо земљу у ровeњу
тражећи спаса у овој
бесконечној просторности.

...

Као из рова устали смо
да се спојимо
ми – образ земљине коре.
Надолазимо плимом –
ничег се не бојимо,
од оваквога живота не може нам бити горе.

Што смо се мучили,
не мари ништа –
тим тврђе идемо у своме реду.
Немамо огњишта,
мир, топлине,
а сваки од нас увјерен у побједу
без жалости и страха гине,

несумњиво су, у идеолошком али не и у песничком смислу, „напријед” у односу на стихове из збирке *Побуне ума*, у којима се, кроз полуписменост и грцање речи десетерачког духа, у жудњи за буђењем живота из таме, оглашавала поезија изванредне снаге, и у дослуху са најбитнијим токовима модерне поезије епохе:

О вечита тамо нашег мртвог доба,
Где ме нешто баца много зајецана
...
Распучи се једном, разведри се махом,
Дако видим живот, јер га тражим давно

...

На врх брега вене један звук мој бони,
Ја га увек зовем у долину мука,
Да пробави овде као тужни они
Моји мали снови прекрштених рука

(Тама)

Ова строфа, која почиње јединственим стихом: „На врх брега вене један звук мој бони”, и до које се Бањевић с муком пробијао (као његов отац, кроз крш ка земљи), преко свих кршева и окука свога говорнога, архаичног, језика: „Где ме нешто баца *много зајецана*”, „*Распучи се једном...*”, „*Дако* видим живот...”, дело је овог пробијања ка немогућној артикулацији (као пробијања ка немогућној земљи, кроз камен): визија, наслућена у последњем стиху (али која измиче интерпретацији јер је рођена у овој немогућној артикулацији): „Моји мали снови прекрштених рука”, *безазленошћу* којом зрачи, као неком сузом, дело је овога напора и ове узалудности: непатворена поезија.

Тај „праисконски”, мутаво-полуписмени, али неодољиво поетски (у тој мутавости, у тој полуписмености), Мирко Бањевић ишчезао је у доба његове социјалне поезије. Тај „примитивни” Бањевић наслутиће се, у ово време, тек понеким стихом понеке песме, можда највише у песми *Тужба Светом Василију Острошком*, која је најзначајнија песма овога песника у епохи од 1933. до 1941 (и једна од можда најзначајнијих, а свакако *најспонтанијих*, песама социјалне поезије уопште), и то управо због тога што представља извесну синтезу (иако не дубље развијену) Бањевићеве аутентичне природе, његовога ментално-вербалног устројства које он није успео да коригује ни у најмањој могућој мери, све до последњег свог дана и стиха, и његовога револуционарства, синтезу његовога архаичног црногорства и његовога револуционарног (анти-архаичног) опредељења:

*Велики, Василије Острошки свети,
Нек ти је слава!
Дојадеше нам ови кршеви клети –
Скапа нам и дијете и во и крава.*

*Ево долазимо двјеста година
До твога каменог стана,
Извиримо гладни из сушних долина
За спас – за мирис озјелог тамјана.*

*Проглодасмо стопама твоје прагове.
Цјеловима с крваво пуклих усана
направисмо већ на зиду сагове –
и не свану нам за нашега дана.*

*Тражимо те, свети и чудотворни,
нек ти је дар и служба!
Постасмо љути, зли и уморни,
наша се тешка не чује тужба.*

Ова тужба светоме Василију Острошком јесте *оптужба* Василија Острошког, побуна против света који се вековима у њега куне, моли му се и дарове приноси, негација тога света.⁷ Али у тој негацији, у том отпађивању од света којим влада свети Василије Острошки, као да се наслућује и сам тај свет, и гестом и речју (неупоредиво више него споља, описом); у реченицама-стиховима: „и не свану нам за нашега дана”, или: „нек ти је дар и служба”, јесте и само то искуство Црне Горе које ходочасти Василију Острошком и најприснија, најаутентичнија изражајна и језичка природа Бањевића. Таквих реченица мало има у осталим његовим песмама социјалне инспирације.

Језик света клетве и молбе, псовке и херојско-епског титанства, овде тек наслућен, огласиће се тек у неким стиховима које је Бањевић писао за време рата, а пре свега у неким фрагментима његове поеме *Сутјеска*, коју је почео да пише још 1943, не много после битке на Сутјесци. Као да је тек револуција вратила пре тога ускраћено право на херојско-митски, архаични језик и стих, од којег се, дотле, Мирко Бањевић чувао. Он је Сутјеску доживео као васкрс епско-херојског духа, па чак и као васкрс десетерца.⁸ Опседнут величином Сутјеске, он је покушавао да створи по-

⁷ Од свих светитеља у Црној Гори је „најстрашнији свети Василије, који почива у чаробном Острогу. К њему долази сва Црна Гора, Далмација, Ерцеговина, Босна, Санцак, па чак и Арбанија, и велики скупови о неколико празника годишњих доведу хиљадама побожног свијета на поклоњење и прилог свецу. Вјерују да он исцјељује, да помаже и да опрашта гријехе. За Црногорце је најстрашнија заклетва: „Тако ми Василија!”, „Ђивота ми светог Василија!” (Симо Шобајић, Црногорци, Београд 1928).

Иначе, забележена је историја Бањевићеве песме *Тужба Светом Василију Острошком*: „У дјетињству сам често ишао у манастир Острог, гледао шта се тамо ради, ‘приступао’ свецу... Касније сам једном приликом, заједно са Ђузом Радовићем, прошетао кроз манастирски врт и ‘уљаник’, разгледао баште, грађевине, и кроз решетке прозора на једном своду, изнад којег пише *Во имја Господи*, примијетио читава брда разних намирница... Ови калуђери умију да удесе живот, помислио сам. Годину дана након тога, отпуштен из службе, лутао сам Београдом и на плочнику Александрове улице, гладан и празан, сјетих се богоугодника у Острогу и потекли су први стихови: „Велики Острошки Василије свети, нек ти је слава” (Никола Дреновац, *Писци говоре*, изд. *Графос*, Београд 1964).

⁸ У епохи битке на Сутјесци огласио се у њему и десетерац. Он је Сутјеску доживљавао, на махове, десетерачки, па је неке песме тако и написао, намењујући их певању. „Његове ратне пјесме, као на примјер, *О Сутјеско, водо ледна*, ушле су у народ и постале народне” (Милорад Стојовић, *Бол и отпор Мирка Бањевића*, предговор у књизи Бањевићевих изабраних песама *Завјет*, изд. *Графички завод*, библиотека *Луча*, Титоград 1966). Остало је и о томе Бањевићево казивање, као и белешке у његовом ратном дневнику: „Послије мјесец дана (од 13. јуна, дана главне битке, – Р. К.) ја и мој брат

ему као *ep*, трудећи се да, у низу претежно кратких песама, забележи све оно што му се чинило да је у њој мотивски и тематски најбитније, али и са извесном стародревном и епском али и летописачком савешћу која је омеђавала границе његове маште и стављала му у *задатак* да пише о свему зашта је сматрао да треба да буде записано а што није увек налазило подједнако живого одјека у њему, тако да се у овој његовој поеми, у којој су песме веома неуједначеног интензитета, понекад осећа конструкција, план, преко дозвољене мере, и тако да ова поема, која захтева да буде у целини читана, неупоредиво јаче делује појединим одломцима него целином, у првом реду стиховима песме *И то је слава*:

*Кост у грмену
мрље по камену
гроб без имена
и што те нема –*

*то је слава
што си изломљен
што си остављен –*

и то је слава

*што си незван
што си незнан
што си презван –*

и то је слава

*и што си и што ниси
поници-повиси
кућа без шљемена
плоча без помена –*

и то је слава!

оба смо били, као рањеници (он са Сутјеске, ја са Коњица), у позадини, у Пјешивцима (Литвин До). Био је још један друг с нама. Сјетио сам се Сутјеске, приснијевала ми се и записао сам: ‘Данас је мјесец равно од несрећног дана на Сутјесци. Ја сам заспао око подне и у сну читаву тужаљку писао, тужио и плакао, набрајајући наше жртве и натчовјечанске борбе. Кад сам се пробудио, оба ока била су ми пуна суза које су се сточиле низ доње трепавице, исто као на јави.’ (...) А готово таман послије шест мјесеци, мјесто о бици ја биљежим да сам написао и прве пјесме о Сутјесци: ‘5. новембар. Данас сам написао пјесму о Мизари (Сави), за пјевање у колу и друштву. Ту је његов брат (Радосав); он је заплакао, али се одушевио пјесмом: даје ми кутију цигарета у знак поштовања и другарске пажње. Пјесма је грмнула из витешких партизанских груди на опште задовољство.’ Баш то је била пјесма, чији су стихови *О Сутјеско водо ледна* зачети још 13. јула у сну” (*После песме о песми, забележио Милорад Р. Блечић, Недељне информативне новине*, 15. IX 1968).

У патосу ових стихова има више одблесака Сутјеске него у свим другим стиховима ове поеме. Тај патос је квинтесенција патоса херојске трагике, њена битност која се не може *испричати*. Али то је и сам *дух* херојског митотворства, који надилази земљу рационалне логике, одазивајући се његошевском императиву да буде оно што бити не може, да *буде немогућно*: да се буде у самоме гротлу противуречја, *јачи* од њега: „И што те нема – / и то је слава”. То је слава, као врхунска, трагично-херојска манифестација бића, као објава да је биће провалило своје границе, да се кроз не-биће („и што те нема”), – и тек кроз њега, – остварује, као апсолутни тоталитет, као превазилажење противуречја бити и не бити. Ту се не може бити „остављен”, „незван”, „незнан”; ту, изнад противуречја бића и не-бића („и што си и што ниси”), све је слава: ту човек и као „кућа без шљемена”, па чак и као „плоча без помена”, јесте у слави као у апсолутности, као у тоталитету бића и не-бића; херојски патос је овде, у овој прегршти стихова из поеме *Сутјеска*, патос превазилажења трагике као трагике противуречја; *израз* овога патоса јесте освешћење о трагичном, као крајње противуречног, али које се превазилази. То је хероизација као превазилажење крајње противуречног (крајње трагичног), али *кроз* њега самог. Антитеза „што си” – „што ниси” разрешава се херојски кроз пуно своје узвишавање, путем ка стиху свог непосредног објављивања: „и што си и што ниси”, као путем овога превазилажења противуречја, или свести о немогућном. „И што си и што ниси”, то је немогућно-могућно, или немогућно које јесте и могућно. То није укидање свести о немогућном, него њено превазилажење у њој, и док се она објављује.

То је недосежно причи: слава као ово немогућно-могућно, или овај тријумф бића кроз не-биће, као тријумф тоталитета кроз „гроб без имена”, јесте крајње противуречје (једног-безименог, именованог-безименог, чак незваног и званог), и због тога противуречје појмљивог и непојмљивог, разумског и ванразумског, изрецивог и неизрецивог. То је, као романтичарски трагични хероизам, врхунски тренутак противуречног јединства рационалног и ирационалног, њиховог непрестаног објављивања једног кроз другог, њиховога „препознавања” једног у другом. Прича (еп) је неумитна рационализација овога јединства, или његово разбијање (трагично-херојски чин није рационалан чин): само у повлашћеним тренуцима, као што је овај тренутак Бањевићеве објаве славе, који су, у ствари, тренуци прекида приче, она достиже своју сопствену суштину. Слава је *тренутак*, као измирење противуречја време - вечност, или као препознавање вечности у времену. Она не може да *траје*: нема славе у времену. (Нема је целом дужином епа.)

Бањевић се непрестано враћао поеми *Сутјеска*; новим верзијама она је добијала у снази.⁹ Ипак, он се није вратио покушају епскога говора изван круга ове поеме. Чак, све што је писао после *Сутјеске* јесте удаљавање од епскога, и то као удаљавање од времена, *правцем ванвременог*, или, – ако се његово писање после *Сутјеске* сагледа у његовој сопственој песничкој историји, – *правцем духа и језика његових првих песама*, из збирке *Побуне ума*, којима је, у основи, одсуство времена.¹⁰ Бит-

⁹ Поема *Сутјеска* има четири варијанте. Прва је објављена 1946. (*Побједа*, Цетиње), друга 1953. (*Рад*, Београд), трећа 1958. (*Космос*, Београд), четврта 1961. (*Југославенска академија знаности и умјетности*, Загреб). Највеће измене садржи трећа варијанта. Ту је, између осталог, унео песму 17. У другом делу, о откинutoј руци болничарке Станке, која, у експлозији, „долетје сама на мукли зов / да руке превије гињеника / пут ње пружене ко браћа блиска”. Али ту је очигледна и његова тежња да херојску трагику поеме продуби елементима реалистичким. То су нове песме у другом делу; о мукама борца који треба да убије рањеног друга, да не би пао непријатељу у руке (песма 9) и песме о глади и егоизму који она рађа (песма 10. и песма 12). То је највише наглашено у песми десетој, о „парчету” скривеном у џепу: „Кријем парче у џепу / кријем да не види друг / ... / Парче кријем и од самога себе / парче кријем за сјутрадан / парче од садруга кријем / а овај појео своје унапријед / и остао празан / ко празан простор и дан. / – / Ни онај мени растегљај опуте не да / да привежем опанак / и даље да корачам – / *радо би га згулио с мене у уста* / а ја хоћу да пређем и овај пропланак! / И отмам од њега ко вук, ко вук / у мени се пробудио вук – / *и вуку сам налик!* / *вуку је налик!*”

¹⁰ Та ванвременска архаичност је у основним песмама збирке *Побуне ума* и неких песама из последњих Бањевићевих књига *До ископи* и *Рожданици*. Она је јемство суштинског јединства ових књига, којима се повезују, у неразориви круг, почетак и крај Мирка Бањевића, песника који као да се, у последњој својој деценији, враћао себи првашњем.

Али ово враћање збива се тек негде око 1960. Можда је за њега било потребно усамљивање, све дубље затварање у неку самоћу у којој се Бањевић дружио само са изгинулим херојима, позивајући их на гозбу („Можда сте се смирили / у отупљењу / можда сте се помирили / у отуђењу / можда сте се и јадом понијели, / или се заборавили / да постојите / и да сте били”. – *Гости*; *Рожданици*). Можда је било потребно оно *удвајање*, у простору и времену („Ја тамо одлутали и овдје непомичан / на раздвоју ко на два пуна вијека”), које ће му изнудити потребу затварања и склањања у реч тврду о коју се стих тешко, и мукло, ломи, и у којој, с времена на време, као да има одјека позне поезије Радована Зоговића: „Ако разгрнеш и то што досад оста овдје / – а нека сам тамо присуством свијести – / расјек мене на плоче камене, на драчне бодље, / исподземни јад и ад не потегну, ни у се смјести. / – / А заледиш ли ми атоме спомена тамо за ствари / – нека ми је одсуство тјелесности невиђено – / дробности мојих искара биће ко чергари: / разломци од мене – огорјелине изривене гдје но / – / њиве је дах, смокве мљечност, виткост вишње, / врисак дјетињства, голема тужаљка предшколска, / узалудни вапај, молитве Острогу и свевишњем / и страховање омрцања и тмина јамска и удољска. / ... / А

ни, суштаствени Бањевић, онај најзначајнији (и сасвим сигурно незаменљив), није Бањевић у времену него Бањевић у ванвремености. То није Бањевић *артикулације* него Бањевић суочен са празнином која измиче артикулацији, а која је празнина ванвремено-архаичног, пре-временог: не само пре-епског него на махове и пре-логичког, пре-митског. Није ни најмање случајно што је он, у последњој својој књизи, *Рожданици*, објавио на уводном месту песму *Ток*: њега је *ток времена* опседао, тим више што му је измицао. Он се претвара у некакав опсесивни мотив, јер је био

свијет обиђеш ушир, у дубину, у даљ, / и отучеш се о мраке, о прагове туђих улица и соба / па и непокретан раздвојиш се као пламен таљив / лизнеш врхом помена од надселског поднебља до испод црнине гроба”, – *Прва трава баштинама; Рожданици*. (Чак су и риме овде, али често и у другим познијим Бањевићевим песмама, као риме Зоговићеве: *овдје – бодље, невиђено – гдје но.*) А можда је, уза све то, био потребан и подстрек спољни: све изразитије поновно интересовање песника *модерне* поезије за архаичност и за богатство „примитивног” језика.

Књигама *До искапи* и *Рожданици* претходи велика песничка криза Бањевићева, његове поеме *Његошев споменик* (Цетиње 1947), *Звездани воз* (Загреб 1951) и *Бездани* (Цетиње 1956), од којих једва да је који стих преживео. Поема *Бездани* несумњиво је израз Бањевићевог покушаја да се ослободи поезије у којој је он утилитаризам покушавао вербалном патетиком да поетизује, безуспешно, западајући често у прозу; та поема је, у ствари, низ песама којима се слави море, као лепота, љубав или, чак, и „родна баштина”. Има, повремено, ту напора (узалудног) да се поетски доживљај приближи рефлексiji: „Слан дах и јод по распрслој кори, / сви ови цвјетови, сва ова биља, / што расту обалама у зимзелени, / само у мирису споје се. / Ал’ озбиљан / спој се не створи / да од те смјесе / дадне лик човјеку – промјени / неуништивост да се не разори. / – / И бура која све досад смагли што елементима руши ово биће / поникло на суву, пред наслућењима злим, / не може да смрви тешко једрило / и расвиће / човјека у себи који сједини све што бива, било је и биће – / а не оста вјечит бар он једини!” (део I, стр. 19). Још је изразитији овде напор Бањевићев да у стих ухвати „ритмику морја”, да чује ону музику која је „музика стогласа / класа / ко пољем пшеница, / или кад пљуште берићетне кише / по мору. / То из уха музика клизи, / јер ми у уху звони / и одзвања / около грања / као посред прстију” (I, 23), а не мање да понови боје у својеврсном импресионизму који се, међутим, завршава њиховим простим именовањем: „и кипи киши груша се груша / сребрносунчана плавкастожута / љубичастозелена и модроплава / у једрозелено претвори се ушав / у ватреномодри зеленомрк тутањ / одакле се стропшта / свеопшта / ломљава / у риђоземљане високе превоје / који небеса / у себи освоје / и тако маслинасти / у гвожђено пређу / и ломе ову шљеменасту / међу / и други ланац бијелопјенасти / што с обалом плете степенасту / пређу” (I, 27). Бањевић ту није стизао ни до рефлексije, али ни до боје и звука: бездани његови нису били бездани који се дају рефлексiji, али ни бездани лепоте чије богатство звука и боје се не нештедимице расипа, него бездани лепоте унутрашњег грча бића, жеђ за звуком и бојом, а не звук и боја: безбојност и сломљена, пригушена звучност, она из *Побуна ума* којој ће се он вратити тек касније.

суштаствени мотив изражавања: изражавање је изражавање у времену; изражавање је само време: како да постоји израз ако не постоји време? Како да постоји израз у ванвремено-архаичном? Изражавање је уништавање архаичног; али и архаично је уништавање изражавања. У архаичном као да нема кретања. Што дубља архаичност, то дубља парализованост. Већ првим стихом овде објављује Бањевић себе: „*И вријеме склапам као невријеме*”; има нечег од одјека осећања проклетства, нечега уклетничког што овде као да тражи своје пуно испољавање, али до њега не долази (то је прећутан, савладан инстинкт жалопојке, јадања), некакво замрзавање сопствене емоционалности у реченице-дефиниције које су, међутим, „кабалистички” мрачне:

*... Тражим у овом смјењу
да се непостојни не овијече трајним*

*облици или сви привиди тока
вјековитог што струји тишински.
А ја га видим: ври из дна дубока
у безвремену ванпростор висински.*

*Ми смо за вјечито примили то тако
и без помисли на бесуштинство празно:
окретање и круг право-наопако
тражисмо ознаку за јавље поразно.*

*И бројке му дасмо, иситњења многа,
на једнако исцијепасмо и таму
као крике-ријечи, од слова до слога,
и због постања откровење – маму.*

И слово и слог ове песме су тамни; то је нешто круто, несавитљиво, нека *стешњеност* у речима, нека ритмичка пригушеност, али и дисциплиновање, готово аскетско, сваке осећајности, у знаку наглашене тежње за апсолутном рационализацијом: за мисаоним обухватом, без остатка, чврстином челичне опруге, драме наше у времену, и због времена (*и у изразу, и због изрази*). Пре и после свега, то је силан напор артикулације, готово титански, напор да се проговори; али то је, кроз тај напор, и нека немогућност да се то учини, *као да се неки зид, нека сила навалила на чело сваке речи, сваког атома духа и мисли*. То је Бањевић: покушај некога проваљивања кроз нешто, и осведочавање, стално, у немогућ-

ност тог проваљивања; нека загрцнутост, али говори се, ипак нека тешкоћа кретања, неке језичко-мисаоне *спазматичности*. Језик је ту на самој граници не само ванлирског него и ванпојавног: на граници празнине. У овога песника као да продире, заиста, „*безвремени ванпростор васионски*” или „*бесуштаство празнине*” које је неозначиво јер је немерљиво. Нема бројке за ово бесуштинско-празно; али нема ни израза. *Где престаје моћ броја престаје и моћ израза*. Ту је могућна само заблуда, уображење, пука навика („...ми смо навикли”), али, у стварности, све су то само „иситњења многа”; то ми „на једнако исцијепасмо и таму / као крикеријечи”, ту „исцијепасмо” и *откровења*.

Али, како да се говори у „безвременом ванпростору васионском”? Како да се говори у праисконству? То је нека *огромност*, неко безмерје као безречје, безмерје које призива патњу одбијајући реч, душа исконна разједана и разарана сопственом снагом без речи; то је снага која не пристаје на реч, живот који, у својој првобитној силини, непрестано почиње испочетка. Сваки покрет је проблем, као да се чини први пут; све је први пут. Све је без искуства, и *пре* искуства: живот лишен технике живљења, велико богатство његове снаге и велика оскудица у овој техници. *Примитивизам* овога песника је исконско-архаични, прожет тамним пламсањем прапостања. То је претња магле праптања (у овоме тамном пламсању) као магле пресвесног и прејезичког. То је претња некултуре и неписмености: кроз буквалну неписменост, која је посебно изражена у првој Бањевићевој књижици *Побуне ума* (и која је јемство јаке *усмености* његове речи), пробија се овде, стихијном снагом, *некултура праптања као „чистог” постојања*.¹¹ Бањевић је био лишен *заштите*

¹¹ Критика ово није осетила. Она је видела само неписменост буквалну: идеал писмености био је између ње и поезије „неписменог” понора овога „праисконца”. Тако је Ђуро Гавела (у часопису *Живот и рад*, новембар 1930) писао да је „млади поета најпре скочио, па онда рекао: хоп”, да су ове побуне „дошле нешто преурањено, па су недовољно обрађене и довољно *ћошкасте*”. Иако Бањевић „показује сигурне знаке оригиналних резултата и, осећа се, поседује масивну сировину песничког дара”, он „поред добрих, понекад и несвакидашњих стихова” (од којих Гавела не наводи ни један једини) има и „несрећних, не само по садржини, него несрећних и по обради”. (Гавела наводи, при томе, истински пример ове несреће: „Већ видех да има до мог пустог циља / Хиљаду хиљада и још безброј миља / Па сабери прво, друго и с њим треће. / Знаш окле сам сада и без какве среће.”) Због тога. „Г. Бањевићу може се, за сад, добронамерно замерити: алкавост језика и интерпункције, одсуство довољне аутокритичности, незрелост идеја, неизрађеност форме и – штампање књиге. Друго ништа.” – Чед. Стефановић, у чланку *О потреби пречишћавања у нашој књижевности* (*Преглед*, Сарајево, 16. јануар 1931), говори о збиркама „које су испод сваке критике”, па „примера ради” по-

културе, њеног *трансмисионог механизма* симболизације и трансценденције ирационалне стихије живота. Он је био лишен стила који обуздава стихију постојања: између њега и ове стихије једва да је било неке делотворне културе. Он је готово голорук пред овом стихијом, неспособан да јој се прилагоди. То је *фундаментална егзистенцијална неприлагођеност* (и неприлагодљивост), која отежава сваки, и најмањи, покрет; то је постојање које *проваљује* непосредно у свест, то су серијални потреси у овим, непосредним, сусретима постојања и свести, у покушајима свести да необухватљиво постојање *непосредно* обухвати. Ту постојање, свешћу необухватљиво, осуђује свест на грчевите и неспретне покрете прадревности, у страху од потпунога замрачивања ума у овим његовим побунама, од *махнитости*.

Има зато у Бањевићу нечега од болне запрепашћености првог човека који открива да је жив. Адам, кад би проговорио, говорио би као Мирко Бањевић у неким песмама *Побуне ума* и збирки *До искапи* и *Рожданици*, између ноћи и жудње за узвишењем, *између махнитости и философије*: Бањевић је неспретан и непроходан од живота са којим не зна шта да почне, незграпан као дете или огромна прапотопска животиња. Његове побуне јесу побуне ума против неухватљиво-неизрецивог безмерја, али и побуне овога безмерја против свести и нагона артикулације; то је велики грч за митом, грч митизације (онај који ће да блесне у *Сутјесци*, у неколико тренутака), али то није мит него пре-митско које се миту отима и сваки покушај мита преживљава, онако како безвремење преживљава време, и како се све враћа, у Бањевићу, стрмоглавице, неодољиво, унатраг, ка преисторијском, ка човеку прапостања, из пустиње, камена, ка човеку у коме је грч свести, њен напон и напор, увек прожет неким *лелеком* који само што не врисне, не провали границе тврдога, бодљавог, неподатног, несавитљивога слога, али ипак не пробија, па све остаје неки *лелек зауздан мишљу, али и нека мисао зауздана лелеком, ни мисао ни лелек, ни певање ни непеванье*. Има ту, у овоме ждрелу трагике судара свести и постојања (а посебно у збирци *Побуне ума*), и одјека Аугустина Ује-

☞

миње *Побуне ума*: „Овакве збирке јасан су доказ да се код нас улази у књижевност без икакве припреме и без икакве књижевне културе, често пута са непознавањем најосновнијих принципа естетике и теорије књижевности. Са својом тежњом ка нечем новом, још непознатом, наши песници заборављају, свесно или несвесно, да је добро познавање старога први услов за стварање новог, да је поезија стара као и свет, и да се у једном тренутку не може оборити оно што се хиљадама година изграђивало и култивисало у човеку. (...) Нашој књижевности потребан је данас више него икад један снажни критички дух који ће својом здравом критиком избити из руку перо свима онима који воле да баратају њиме.”

вића, али тај Ујевић преломљен је кроз буквалну и кроз егзистенцијалну неписменост првобитности, не-културе, ове упаничене архаичности која, десетерачким менталитетом, као да понавља, више но и код кога другог црногорскога песника, архаичност човека са камена који је са моме себи универзум, и већи и мањи од себе и зато у себи збуњен и изгубљен, човека који не престаје да се пита онако како је сáм, непрестано, у питању, један Ујевић архаизиран и преломљен кроз слог и срок најдревније црногорске речи, кроз *васионство његошевско, али које је овде остало без своје космогоније*.

Има ту двојства његошевскога; сабрано песничко дело Бањевићево и није друго до слава овога двојства оличеног у тежњи ка племенском херојском митотворству, ка епу (*Сутјеска*), и у овој потпуној усамљености човека камена који је сам себи васцели свет, универзум, који спаја микрокосмос и макрокосмос, али кроз ломове и кроз сударе, кроз непрестана откривања судара као врхунскога, и једино могућнога, човечанског и ванчовечанског живота. Судар је оно што везује човечанско и нечовечанско (што везује растављајући), али и оно што везује човечанско у њему самоме: судар бића, склоњеног у ноћ, и свести, судар немисливога и мишљења, судар чијим искрама запањује се дух, блесну муње, али само зато да би обасјале овога човека усред Ноћи. То је човек у бескрајноме и бескрајно у човеку, немисливо у мисливом, ванисторијско (вечно) у историјском (времену), ред и поредак усред нереда, грч и жудња за висижом свих висија, за надвишавањем свега (за самонадвишавањем), и искушавање пораза и сломова у томе, снага као јемство слабости, и слабост као јемство снаге. То је *стална напетост*, на граници између јарости која, разарачка и саморазарачка, као да свакога часа може незадрживом силином да груне, и нежности која заводи пут болећивости, пут неке болећиве уздрхталости савршено незаштићенога бића које, међутим, од те болећивости зазире више него од најзлослутнијих сила, и ломи је, лемећи сваку мекоту и у осећању и у језику, понављајући тврдину и опорост оштрога растиња крша. Ту ће изронити, с времена на време, стих као „сјекнут врисак / пут свију висија”,¹² стих који избија из жудње за сном „у ововидном свијету / који ме држи и пушта, ко да сам плам / трагом небеске кочије”, – када се Бањевић привиђао себи како, ухваћен „за једини биочуг / својих летећих руку / што пливају плавином ко крила, / напријед се мичу у великом жаролуку”,¹³ али ваљда зато што је „у ововидном свијету” за њега све остајало *невидно* (све: и његов сан о висијама, и саме те

¹² *Капи; Рожданици.*

¹³ *Кључи сна; Рожданици.*

висије), у туробноме сазнању о томе које као да му је мрсило реч, па се он једва пробијао кроз стихове који су имали да га кажу:

*Ниједан судар на рубу планети,
куд креће човјек у светворно,
не може душом пренијети
да се не ужили биће непритворно*

...

*И подлегне се под овим знаком
да досегнеш у непознаје
брже но мисао најкраћим зраком
што иза нашег вијека траје.*

*Чистина разума и осјета
не изналази никад отуђ-лијека,
кад ми је криво до бесвијета
што је понорница згушена ријека!*

*А хук њен и тутњава се јавља,
ко током корача по степеници,
упија јој сан пунан плавља
са свијетлом свијета у зеници*

(У олуји)

Сан о узвишењу, снагом апсолутног твораштва („у светворно“), рађа жудњу за *оним крајњим*, што је „на рубу планети“, у судару врхунском: планетарног и ванпланетарног; то је сан о досезању „у непознаје“, магијском силом привлачења тих „непознаја“, али силом која као да заборава дух ове жудње. То је ускраћен „отуђ-лијек“. Све је осуђено да дели судбину понорнице, да буде згушено као она („згушена ријека“): не само дух овога песника, него и његова песма. У свему има „хуке и тутњаве“, али које неће изаћи на површину, да се укрсталишу и уобличе језички: у појам и у слику. Слика Бањевићева је као и његов појам: нешто непредстављиво и неизрециво, нешто дозивано „сударом на рубу планети“, у пуноме напону, у безазлености која, понављајући гестом највеће могуће спонтаности реч савршено лишену свакога сећања на литературу („кад ми је криво до бесвијета / што је понорница згушена ријека“), понавља *безазленост философирања примитивца кога је пустиња бацила лицем у лице са васионом*: „А ја растем као вихор громом здрабан / и мислим с тугом / на цјелину тијела и таласа / како да се / то јединство спаси / ... / У повећи неба писан / настављам ко звијезде свој ток / а није-

дан сат, повјерљив и присан, / не биљежим своје вријеме и скок, / но ми изажима / мразна и сурова зима / сок”.¹⁴ Ово „мислим с тугом / на цјелину тијела и таласа” опомиње – као и оно „кад ми је криво до бесвијета”, – на самоучкога, „самозваног” философа, који загладан с некога камена у звезде покушава да проникне у тајне васионе; има у томе, за слух школскога философирања, за слух културе, па и за слух овога времена уопште, нечега истовремено *и дирљивог и комичног*. Али то дирљиво-комично јесте оно дубинско примитивно у не-примитивној свести епохе: то је архаично у свести културе. Ако је у судбини те поново оживљене архаичности да свести савремене културе буде смешна (својом немоћи, својом преживелом психологијом и духовном техником), у њеној смешности има и рефлекса субјекта те културе чија интелектуална зрелост је, најчешће, маска немоћи за „судар на рубу планети”, субјекта који своје човечанско позвање да живи и „на рубу планети”, да се нађе пред пононима васељенства, одбија препуштајући га у надлежност науке, али преображавајући тако научника у свештеника који не само што мисли уместо њега него који као да треба уместо њега и да живи. У немоћи дирљиво-комичнога, самоучки наивнога философирања има увек моћи жудње за досезањем у „непознаје”, увек нечега (ипак) од судара „на рубу планети”: у тим реченицама-стиховима, што се једва везују у чвор, има унутрашње патетике напора артикулисања као битнога човечанскога напора: оно што у тим једва повезаним, и као тупим ножем од грубога, жилавога дрвета садељаним стиховима, може да засија, то је „плавље” човечанског у Ноћи (као човечанског у питању и које поставља питање):

*Ноћ ме ноктом копа, оштрозјерна, мукла
и растаче ткива, зглобове разбјене,
у дах ме упила, по глобу развукла:
вријеме од мене раскива размјене.*

*И не дишем више – тегови на души
и живац не трже – стегови у кости
и жезло зажарено кроз осјете буши
за мир свим ноћима, стапајући зло с тим*

*што стоји у мени и што се распело
дупке то распеће – забијени чавли,
што жрвањ по трупу, по мождану смјелом,
а то све – да зациче ови паски псалми!*

¹⁴ *Јединство; Рожданици.*

Ноћ зубом запиње у мој жив посторањ¹⁵
и потреса утробом, бијућ ме о ками
и искре извија до тамна простора
у коме их пјане над бескрајем мами
(Запонци)¹⁶

„И ви видите, има нас тише / који подземљу дадосмо рез”:¹⁷ Бањевић је међу таквима којих „*има тише*”: ако је његово васионство без и најмање озбиљније интелектуалне претпоставке, оно је у њему самоме, чак он сâм, та Ноћ којој је узалуд тражио „отуђ-лијека” јер за њега самога (за њега: тај космос архаичности у коме Ноћ и свест не престају да се сударају) нема лека. Ноћ му је „у утроби”, она га „бије (...) о ками”, она га „ноктом копа”: она је *физичка* Ноћ јер патња због неизрецивости враћа тамној материјалности, уграђује у њу: то је свест која се својим узалудним напорима материјализује, то је *недомишљена мисао која се претвара у физички бол*, то је архаична универзалност као једниство света и човека, али кроз овакве сударе, судар тела и мисли, Ноћи и свести, огроман а јалов, увек, напор свести да се отме од *тмуше*, напетост између ванјезичке силе постојања и језика.

Бањевићеви неспретни, и често упаничено-смушени, покрети, његове *тамне мутавости*, када још само као да у слову и слогу налази „жив посторањ” да се у њега „садијева” пред претњом олује Ноћи из себе самога, да се у њега склони пред насртајима *махнитости*, – дело су овога испаштања у праисконству као у правремену што обећава време, као у заметку што обећава плод, али плод не даје, и неће га ни дати:

Све ми струји у коријену
и копним:
кад би да се укоријени!

Све ми струји у младици
и млазим:
кад би се ослабило!

(Кад би бор никао)¹⁸

¹⁵ „Жив посторањ, живица око стожине гдје се садијева лист или сијено” (Бањевићева напомена).

¹⁶ У збирци *Рожданици*.

¹⁷ У песми *Друга страна мјесечева*, у збирци *Рожданици*.

¹⁸ У збирци *До искипи*.

Између неписмене материје живота и писмене свести све остаје трајно у заметку: и мисао и симбол и реч. Све је пра-мисао и пра-реч; песма је то нешто што „струји у коријену”, али и нешто што копни: нешто без плода, и бол те бесплодности, бол у грчу неразрешености. То никад није написана песма: никада у ономе написаном; него је то песма овога бола у промашају речи, у немогућности писања: у ономе нечему „згушеном”. И мисао и симбол и визија (која је муњевито краткотрајна, најчешће само у одломку стиха а не целом његовом дужином) јесу за *слушаоца* Бањевићевог (за слушаоца, јер се он може само чути, а не и видети: Ноћ га чува од погледа) исто што је и Бањевић за Бањевића: трајно обећање, оно које се не остварује и не зна за остваривање и зато и јесте најтамнија архаичност, тама у Бањевићу пре Бањевића, прелогично које неће доћи до логичког, грч ка симболу који се, међутим, неће остварити, неко буђење *нечега*, али без пробуђења: „Дубоко у срцу или негдје у души / Завречало нешто као да се буди; / Мути умор груди; / Неки вапај луди, / Хоће да растргне љути оков тмуши”.¹⁹ Ту вршљају увек неке злодејствене силе што су се уротиле против рођења и објављења: против откровења. Понекад, овде, где нема изласка из круга који је Бањевић покушао да означи позним својим стиховима: „Загрмље, свитну и пљусну, / дробљење разора, лом / тренут је свеживот у сну, / ноћ је понора дном”,²⁰ он је могао да се привици самоме себи као онај „суморни борац” из *Побуна ума*: „И дође у свет вечног и страшног искушења / Један суморни борац. – / Са свих страна превечног обољења, / Над његовом тихом стазом / Свирају дивови једнооки. / А он, молећи заспалог светитеља, / Сивим мразом, / Корача, руку прекрштених”,²¹ али осим ове изванредне поетске визије чија снага је управо у њеној несводљивој *фантастичности*, у игри њом провоцираног духа, баченог између покушаја тумачења и промашаја на које је, унапред, осуђено овакво тумачење, шта је стварно Бањевић овде могао да нађе? Шта је он могао да добије од овога „превечног обољења”, од тих „дивова једнооких”, од тог „заспалог светитеља”, најзад од своје сопствене слике која га приказује како, док моли тог „заспалог светитеља”, „корача, руку прекрштених”?

Ту има визионарства, али нема визије. Сва *снага* је управо од те *немоћи* за кристализацију визионарства у визију. Ту има нечега митског, али само у општој усмерености духа, не и у резултату: у појединим симболима, али који су нечитљиви јер иза њих нема симболичког *система*.

¹⁹ У дубини, у збирци *Побуне ума*.

²⁰ Дном понора, у збирци *До ископи*.

²¹ Мукли дивови; *Побуне ума*

Да ли је постојао тај систем, али се распао, па је сила његовога распада сила ове регресије од митског ка пре-митском, путем ка овим одломцима, овим елементима који, без повезујућег ткива, без унутрашње своје логике, нису више у служби митске слике него кроз њих струји пре-митски грч за митом, ова *тмуша* која би у раздањивање, ова магла прапостања која би у говор, у слику и симбол, ово јединство човек-свет, потресано сударима, жудњом за симболизацијом као за умиривањем њиховим, али којој је то ускраћено? Ту је свако место неко „место тмурно”, и све је претња *задављења и угушења*, молба да „...тајни гласи / Севну једном живо пред сунчаним столом”,²² али молба демијургу коме се не зна имена; ту се утврђују слутње некога *зла*, али коме се, такође, име не зна, ту се рађа Бањевићево „страшно племе”, у песми *Вечерње слово*²³ у којој се мутави анђеол неписмености (чак и незнања интерпункције) надмеће са анђелом бесприговорне поезије:

*Сваке вечери кад залази време
За немирни посев руку дугих снова,
Једно грдно чудо – неко страшно племе
Обилази путем свога кобног лова.*

*Ко ђаволи црни, са три оштра рога,
Са једног се круга бече на пир духа:
неке слепе хрпе, које глођу Бога,
као мртви полип у сен гњилог руха*

*Прелазећи вео свог лењивог хлада,
Мрцвари се мирно са привидном плевом
Оно чудно, немо, што тек немир свлада
Кад се живи јавља пред умрлим дневом.*

*Вир широки лебди на површју плавом,
У кругу се врзе, кроз промакло време;
Док вечерње слово с најгрознијом јавом
Носи грдно чудо, неко страшно племе.*

То је јединствени *пејзаж* у лирици тридесетих година; техника којом је он остварен јесте техника *анимизма*, мрачно разбуктало страхом од наступајуће ноћи, у глумим часовима предвечерја, у часовима ишчекивања

²² У *Дубини*

²³ У *Збирци Побуне ума*.

и зебње. То је, највероватније, преображавање пејзажа, страхом, у призо-ре овога „гдног чуда”, тог „страшног племена”: отуда „слепе хрпе” које глођу бога („као мртви полип у сен гњилог духа”), отуда „лењив хлад” или „привидна плева”, онога чему нема ничег одговарајућег у стварности и што у стварност искуства не може да се врати, јер је то страх који све ирационализује до непредстављивости, до надстварности као надлогичности и надобличности. Ако ту може да се роди асоцијација на надреализам (и то као некакав психички аутоматизам чија асоцијативна логика у потпуности измиче емпиријској логици, – „за немирни посев руку дугих снова”, – али у савршено сачуваној синтаксичкој форми којој безизлазно противуречи),²⁴ то је „надреализам” света који тоне у *невид* и не-доход, „надреализам” архаичности, небулотичког прапостања, „надреализам” нађен бескрајно далеко од текуће надреалистичке поезије и митологије: као Бађевић (загледан у овај *невид*) говоре свеци из камена, заумни испосници, на страх себи и другој чељади. Све је у злопатничком пустињаштву које слово, овим грчем, овом трагиком изражајног нагона, претвара у огњено и мрачно, тамно-несувисло слово пустињачких пророка који лутају кршевима црногорским, под слепим погледом светог Василија Острошког. Бађевић је један од црних угодника бога камена који, вођени визионарском грозницом, иду за својим визијама које им, међутим, измичу у *невид*, и односе их од њих самих, терајући их да се леме кроз камен, од вриска до вриска, не разазнајући се у свету, не разликујући се од света, као некакав проклети „самокрет”, као нека апсолутност која се на своме пламену сама сагара:

*и постајем за себе свијет
у коме се све смјењује
све раствара
и носим себе као самокрет
уморни
што се – да постане – мучи
и затвара
а зна да је то премудрост стара
да се на свом пламену сам сагара
и сагори*

²⁴ Ова ирационалност у доследној рационалној форми јавља се, у ово доба, најизразитије у поезији Драгутина Костића (*Уместо лудила*, Београд 1928), и у збиркама Александра Илића (*Бог Тај-Та-То*, Београд 1930. и *Греси Златоуста*, Београд 1931), али и у поезији Душана Микића (*Немирне годе*, Београд 1927) и Живка Јевтића (*Самосвести*, Крушевац 1928, и *Постојање*, Крушевац 1932).

не ко свијећа или гориво сиво
 но жива растућа мудра твар
 што себе до крај свијета тера
 и преко гребени мора
 а нигдје у себи нема ни брата ни друга
 ни пријатеља

(Над собом невјечним)

Неартикулисаност Бањевићева јесте неартикулисаност пре-митског универзума:

Све се у теби стаче и с тобом крстари
 гдје год још нијесу сазнаване ствари
 у најдубљем кутку гдје врисак је згушен
 и гдје плин налазе кад земљу избуше.

(Проклетник)²⁵

Ту не може да се има „у себи (...) ни брата ни друга”; братимљење и дружење су чин артикулације, а ово је *тмуша*, неко глувило и слепило у коме узалуд „ријеч моја с именом ти о камен туче”,²⁶ јер нема речи и нема имена; нема духа у слуха да је приме: све је само судар свега са свачим, шумови тог судара:²⁷ ту ништа не може да дође себи. Све је патња титанства архаичног човека-универзума, ломови и сломови, начело судара као неумитно начело апсолутног јединства или овога универзума архаичности, неко *његошевство враћено архаичним својим кореновима*, ње-

²⁵ У збирци *До ископи*: ...и војске кад се сударе обје су за врага / и земља кад се отвори живим нема трага / и самуми и кошаве / и оркани и ломљаве / и потреси / и урнебеси / и свевулканске јаве / све се тобом запаја и све се тобом игра / ... / сви поморени / загубљени / они што су скрити / и сви помјерени / лудаци махнити / и непознати / непризнати / и болом пијани / и сви чији узалуд осветаше дани / и сви пребијани / давље ни / и преклани / и сви сувим и мокрим робљени / и гнани.”

²⁶ У песми *Проклетник*: „Шта је мени да призивам те гнусне / типатнике и анатемњаке / када бол задебља на усни се згусне / и само свијетло бојим ти се мрака / шта је мени када је и мир блажен / да моји просијеви већ те и не траже / но кад сам у љутој жеравици мучен / ријеч моја с именом ти о камен туче”.

²⁷ „Као ријека што се вратоломно заглављује и хучи / тако ми вијугаку унутра и суновратно се ломе шумови. / Није то само у уву (или можданим чулима) препона / но је зазвонила она / сва топла и димљива као прашина васиона / и пуши се и разгара и саго-ријева ми влакнаста вретена / и хук времена / не опрашта се у мени лако / и кружи на-опако / и као велика кошава удари у плач / и слама ми огњевиту иједасту жуч” (*Судар*, у збирци *До ископи*).

гошевство лишено и космогоније и државног начела, његошевство сведено на судар као на врховни принцип.²⁸ *Претња заумља* ту се негде продубљује: Бањевићево „на рубу планети” постаје на рубу свести, то је излуђивање у неартикулацији апсолутности, у удесу сопственога нерођења, у све интензивнијем осећању *ускраћености* самоме себи које се исказује *страхом и злослуђењем*. Ту је Бањевић ослушкивао свог злослутног ћука, као некакав Јоб „са стотине живих / незарастивих рана / и јединог лијека – / црнице земље што ће да ме скрије / мога малог вијека / да се на ме општа хаотичност слије / и шарају ме преплетне змије / ... / и мрак је толико лаком / да ми гута сву околину / и меље ме као у млину / ... / и не чујем шта се хармонијом ствара / ... / А ко ће побјећи од ове злослуте / а ко ће надвладати писак мутни / а ко ће пребољети одзвон крша љута / а ко ће се истргнути / овој ноћи”.²⁹ То је, у страху усред Ноћи, у *сметености* све дубљој, откривање лудила у природи, као мајке, и безумља као оца, реченицама које одзвањају као коначне дефиниције, али и као ударац каменом у камен, ту где је, у овој Ноћи, остао још само тај камен, после свега:

*Наша грешна мати природа је луда,
А сметени отац бескрајно безумље:
Отац паше мати и оца нашега
Пружа се из бездна до бескраја вечна.*

*Син смућени ове неизмерне тајне,
Луталица бледи доба и векова:
То је црна сенка што промиче свуда,
Док је сиво некуд не замами умље*

*Становиште оно где утваре круже, ...
То је пјано дело неке бескрај-сени
Чије тамне траке нас држе за уже
Ми за њом блудимо у вековпој смени.*

*Оно што покреће по безданом мору
Ову страшну слику прекопаног гроба,
Слепило је мамно, што у лажном хору
Прати пламен свеће кроз пучину доба
(Ми)*

²⁸ Можда нека светлост, накнадно бачена, на Његошеву дијалектику, па и на његову мисао у којој је грађанска култура хтела да види антиципацију дарвинизма?

²⁹ *Злослут; До искапи*

Ту се негде рађало оно „страшно племе” из *Вечерњег слова*, ту се негде распадао његов везани стих, као да „*ријеч израста у олују*”, ту где бездан води у јаук, а јаук враћа бездану, где лелек иде у клетву којом васкрсавају светови мрачне искони,³⁰ у псовку којом лелече и јауче праисконац, у ону која се и у његов „пост увукла”, која је душа „искона и безакона од памтивијека и безлијека”,³¹ душа коју је имао да носи овај песник који је, још на почецима својим, дозивао своје пробуђење из таме, у страху од некога га-да који ће изаћи из рупа да пренесе његову песму у царство мрачног неповрата:

*Страх ме, још гад неки изаћ ће из рупа,
Па ће ко утваре неке лажне приче
Моју пјесму крви и прах мојих сања
Пренети у предо по ком сове криче,
Искобит сердаре божанственог ткања
(Страх ме)³²*

Али он је, упркос свим својим посртањима и губљењима, остао међу „сердарима божанственог ткања” у чијој песми песник данашње поезије *недохода и невиди* може да открије, и открива своју песму.

³⁰ „Љутица гуја у камену, / затрти траг у сјемени, / злотуки путеви по свијету, / мира кротка ни у клијету – / то ти ја / завезах клетву! / – / Срећа ко камен о стаменцу / у станац све се затукло, / мараму црну у одмјену / и све остало у кући мукло – / то и дах / и глед ти тукло!” (*Проклетник*).

³¹ „Носих је од искона / и безакона / од памтивијека / и безлијека / Носих је као бреме и невријеме / од посиса и безописа / ... / носих је / дубљу од безданица / од пролома и безграница / носих је / и наносих се од препостања / носих је / наслиједих од постојања / носих је / и учини ми све што је о мени / носих је / и да се вијеком окамени / ... / И шта сам могао ја / но слова да саставим пасја / у гласове / у урлике / и урњаве / и јауче? И јаук мој претвори се у бездане, / и у тај непомен који ледом засја, / у ту гласовну словку, / у ту поворку од јектаја, / у беспомоћну, свевапијућу што диже руке / – псовку” (*Проклетник*).

³² *Побуне ума*

